

Квітень 1937-го

Того весняного дня, коли вдарив грім на голі дерева — так ніби десь на Дівич-горі впало гарматне стрільно, — у селі Горбулів сталася диво-вижа. Заговорила німа Явдоха Соколовська. Сімнадцять літ ніхто не чув од неї ні слова, Явдосі відібрало мову ще у двадцятому після того, як зарубали її чоловіка, горбулівського дяка Тимофія Соколовського. Старий вояка (мав уже шістдесят вісім років) серед ночі навідався з лісу додому, а перед ранком двоє невідомих головорізів удерлися до хати й один із них сокирою зарубав чоловіка на очах у Явдохи.

Тимофія Соколовського поховали біля двопрестольної Покровсько-Миколаївської церкви, в якій він служив дяком, а його дружина Явдоха навіть на похороні не зронила ні слова. Вона онімела. І тепер, через стільки літ, виходило так, що стара тільки вдавала із себе німу, гордуючи людьми та світом. Із односельців її рідко хто бачив зблизька, Явдоха нікуди не ходила далі за своє подвір'я, — худа, висока, зодягнута в усе чорне, вона цілими днями сиділа на призьбі, рівно тримаючи спину й голову. Дивно було, що її не згорбили літа, не зігнуло горе, сиділа стара поважно й гордовито, наче у спині мала сталеву вісь.

На початку квітня Явдоха раптом злягла й уже не вставала з ліжка, коло неї ходила дочка Ганя, яка аж здригнулася, коли раптом почувала:

— Буду вмирати я, доню.

Від несподіванки Гані й самій потягло язика, вона довго дивилася на матір і не знала, як їй бути. Чи радіти, що матінка заговорила, чи журитися через те, що вона надумала вмирати.

— Поклич ксьондза, — сказала Явдоха. — Сповідатися буду.

— Ксьондза, мамо, давно немає в селі.

— Як то немає?

— Забрали його.

— А костьол є?

— Є. Тільки там тепер клуб.

— Який клуб? — не зрозуміла Явдоха. — Там же цвинтар.

— Цвинтар є, — сказала Ганна. — А в костьолі зробили клуб.

Явдоха заплющила очі, потім спитала:

— А церква є?

— І церкву давно закрили. Там тепер колгоспна комора. Православний батюшка Терентій ще потайки хрестить дітей, а до сповіді... то вже давно ніхто не ходить.

— Поклич мені батюшку, — попросила Явдоха.

Отець Терентій у свої шістдесят із гаком був ще легкий на ногу й не забарився. Уже в хаті він дістав із цератової торбини хрест, підрясник, єпитрахиль, святі дари для причастя, а насамкінець зодягнув на рукавники. Показавши Ганні очима на двері, отець Терентій підсунув до ліжка низенького стільчика й сів біля сповідальниці.

Явдоха й на смертному одрі лежала випростана й рівно тримала голову на подушці, дивлячись крізь стелю у небеса.

— Отче, — зашелестіла вона сухими губами. — Я католичка ось уже вісімдесят літ. Уроджена Ядвіга Квасніцька. Чи можу я висповідатися перед православним священиком?

— Бог один, — сказав отець Терентій.

— І я так думаю. Бог один, — повторила Явдоха. — Та я його, отче, чимось прогнівила. Грішниця я велика. У дев'ятнадцятому загинули троє моїх синів. Олекса, Дмитро й Василь.

— Знаю, — кивнув отець Терентій і нижче схилився до Явдохи, щоб краще чути. — Вони були отаманами.

— Коли не стало Олекси, мого найменшенького Лесика, на його місце став Дмитро. Митю теж убили, і тоді його замінив Василь. А коли вбили Василя, за отамана стала Сашуня... Четвертий, найстарший мій син Степан був, як і ви, отче, православним священиком. Він не міг воювати, і тоді козаки обрали Сашуню.

— Так, я знаю, — знов кивнув отець Терентій. — Немає Соколовських, сказали вони, то нехай Соколовська отаманує. Вона назвала себе Марусею.

— Марусею... Була ще дівчам. Мала шістнадцять рочків. І теж пропала восени того року. Одні казали, що її замучили большевики, другі шептали, начебто вбили свої. Бачили її могилу.

— Та й не одну, а три, — сказав отець Терентій.

— Ну от, і ви те знаєте, отче. А я хочу спитати вас: якщо бачили три могили однієї людини, то чи не означає це, що та людина може бути живою?

— Бог знає.

— Я, отче, мати. І ніхто так не хоче знати правду, як я. Тому й ворожила на Сашуню як могла. Сама ворожила. Знаю, що це недобре, а стриму не мала. Бо все показує, що доня моя жива. І на карти кидала, і віск виливала, й на зерно приворожувала, і на хліб, сіль та печину маятника пускала, а смерті не видно.

— То є гріх — віщунством займатися, — сказав отець Терентій.

— Знаю, — погодилася Явдоха. — Грішниця я. Розгнівалася на Бога за те, що так рано забрав моїх дітей.

— Не Бог їх забрав. Богові клопіт про душу людську, а не тіло.

— Каюся, отче. Та я хотіла знати правду...

— Усе, що є тайним, видимим стане, — мовив отець Терентій. — Як прийде час.

— Жива вона, — сказала Явдоха. — Синочків моїх... то вже й кісточки зотліли, а Сашуня... жива.

Вересень 1964-го

Євген Васильович Соколовський сторожував колгоспний садок, коли прибігла дочка Ліза й сказала, що приїхали якісь чужі люди на чорній машині й кличуть його додому.

— Кличуть — то треба йти, — зітхнув Євген Васильович. — А ти побудь тут в апашнику¹. Я туди й назад.

— Ні, тату, я піду з вами, — сказала Ліза так гостро, аж йому пробіг холодок у грудях. Донька стала зовсім дорослою після того, як померла бабуся Надя. Перед тим стареньку забрали в тюрму, і, хоч тримали її там недовго, повернулась додому такою, що страшно було дивитися. Жила вона через дорогу від них у хатині, зробленій із повітки, але Лізі ніде не було так добре, як у бабуні Наді. Найдужче вона любила розчісувати їй волосся, бо тоді бабуня розповідала такі історії, від яких перехоплювало дух. «Скажу тобі, Лізко, по секрету, — однаково починала вона чи не кожную бувальщину, а далі справді говорила таке, чого Ліза не чула більш ні від кого. — А знаєш, що ти й не Лізою мала бути, — казала бабуня Надя. — Спершу дали тобі інакше ім'я, а записали отак... Але ти будеш щасливою. Скажу тобі по секрету,

---

¹ Апашник — курінь (місц.).

що ми, Соколовські, люди маєтні, нам належить неабиякий скарб, і ти, Лізко, будеш такою панією, що нікому й не снилося», — загадково всміхалася бабуня Надя, перебираючи коштовне намисто на шиї. Були то коралі зі срібними дукачами, але Ліза здогадувалася, що коштовність намиста не в коралях і сріблі, а в чомусь такому, про що вона дізнається згодом. Через два роки, сказала бабуня Надя, як виповниться тобі шістнадцять, матимеш це намисто у подарунок від... мене. Потім пригорнула Лізу й прошепотіла: «Сашуня... Викапана Сашуня».

Повернулася баба Надя з тюрми такою, що не впізнати, — мовчазна, зіщулена, обстрижена наголо (там її воші обсіли), поцяткована зеленкою голова зробилася манюньою, мов у якого звіряти. Ліза спершу подумала, що вже ніколи їй не чесати бабусиного волосся, а потім помітила, що на шиї у неї немає намиста з коралями й дукачами. Бабуня Надя дивилася на світ погаслими очима, але ще вловила той Лізин погляд (що немає намиста), бо раптом тихо заплакала.

Ідучи за бабусиною труною, Ліза вже знала, що в Гурбулеві ховають дружину отамана Соколовського.

А тепер його син Євген Соколовський, низько припадаючи на ногу та опираючись на костур (покалічили в Магадані), спроквола човгав на свій куток Лапаївку, де біля їхніх воріт стояла чорна цибата «Волга».

Чужих було двоє. Розмовляли з тією показною чемністю, як це вміють тільки вони. Більше розпитував той, що назвався Іваном Івановичем, а другий розглядав старі фотографії на стіні.

— Ми не маємо до вас ніяких претензій, Євгене Васильовичу. Навпаки, вважаємо, що як інвалід ви могли б перейти на кращу роботу. Наприклад, комірником...

Колись вони теж обіцяли йому золоті гори. Тоді, як підлітком переховувався у гробниці на польському цвинтарі біля костелу. Гробниця була йому хатою, там він спав між двома холодними домовинами. Вистежили, впіймали й запропонували поїхати до Москви. Ти ж хочеш побачити Москву? Там тебе вичать, дадуть роботу, житимеш у теплій квартирі, а не на цвинтарі, як бандит.

— Я не бандит, — сказав він. І потім ще не раз повторював ці слова: — Я не бандит.

Замість Москви його завезли на Північ, здали до дитячого притулку й почекали, поки стане повнолітнім, аби за всією суворістю закону посадити за ключий дріт.

І тепер, дивлячись у відразливо чемне лице опера, Євген Соколовський спитав:

— Чого вам треба? Я не бандит, — у його очах майнула якась чудна посмішка.

— Ніхто не каже, що ви бандит, Євгене Васильовичу. Зі сталінщиною покінчено, тепер інші часи, діти за батьків не відповідають. Але ви отримали листа з Інюрколегії. Хтось цікавиться вами за кордоном і, видно, хоче допомогти вам матеріально. Хто б то міг бути, Євгене Васильовичу?

— Вам про це краще знати, — сказав він. — Хіба ви того листа не читали?

— Я — ні, — похитав головою Іван Іванович.

— І я не читав.

— Їздили по листа аж у Черняхів — і не читали?

— А навіщо? — чудно всміхнувся Соколовський. — Навіщо, скажіть мені, зайвий клопіт на голову?

— Ну, цікаво ж.

— А ви не знаєте, що буває з цікавими?

— Тоді покажіть мені того листа, — попросив Іван Іванович.

— Нема його.

— Як то нема?

— Я його вкинув у піч. Спалив одразу, як приніс додому. Щоб не спокушатися.

— Дивний ви чоловік, Євгене Васильовичу.

— Спалили — то ваше право, — раптом озвався той, що розглядав фотографії на стінах. — А чи не збереглося у вас часом карточки вашої тітоньки... Олександрі?

— Ні, — сказав Євген Васильович. — Не збереглося. Сам би хотів побачити, що то за дівчина така була. Минуло стільки літ, а досі не можуть її забути.

— Знаменита була ваша тітонька, що тут казати, — погодився Іван Іванович. — А якогось письма її рукою теж не лишилося? Ну, може, шкільного зошита чи хоч записочки.

— Звідки? — стєнув плечима Євген Васильович, і та непрохана посмішка, яка навідала його знічев'я, тепер заворушилась у грудях тривожною радістю. Виходить, і вони підозрюють, що Маруся могла залишитись живою. Якщо шукають її фотографії, зразки почерку, то, мабуть же, не для музею? А може, вони не тільки підозрюють, а й знають щось достеменно?

Була, була одна світлина у Євгена Васильовича, яку він нікому не міг передати, якби навіть хотів. Був ще дитиною, дворічним малям, а зачепилося

в пам'яті так, що й тепер час від часу засвічується. Батька рідного не міг пригадати, а її мовби й зараз бачив і чув на відстані подиху. Ось вона підхопила його на руки й посадила поперед себе на коня. Кінь той був чи білий, чи срібний, більше нічого не пам'ятає Євген Соколовський, тільки ще чує з тієї далини одним-однісіньке слово: «Нарцис!»

Грудень 1988-го

Ліза Євгенівна Соколовська з'їла всі нерви, поки вибігала собі закордонного паспорта, і ще невідомо, чим би все закінчилося, якби в ОВІРі не зіштовхнулася з давнім знайомим. Вона його спершу не впізнала, чоловік озвався першим і чемно запросив її до свого кабінету, чемно посадив біля столу, і саме ця показна чемність підказала Лізі Євгенівні, з ким вона має справу, а вже потім вона здогадалася (не впізнала, а здогадалася), що перед нею Іван Іванович.

— Як поживаєте, Лізо Євгенівно? — спитав так привітно, аж лоскітно, що вона мимоволі всміхнулася, бо її відповідь не цікавила Івана Івановича. — Учителюєте у своєму Горбулеві? Ну, так... Соколовські майже всі були вчителями. А до нас ви з якого питання? — знов поцікавився тим, що знав не згірше за неї, однак Іван Іванович був еталоном чемності. Коли почув про її клопіт, щиро обурився, сказав, що це якесь неподобство, адже тепер не брежньєвські часи, ми це владнаємо швидко, але, якщо не секрет, Лізо Євгенівно, то куди зібралися їхати, що вам знадобився закордонний паспорт?

— До Польщі, — сказала вона. — Туди, куди тепер їдуть усі.

Усміхнулась, подякувала й уже підвелася, аж він раптом спитав:

— А ви часом не чули таку баєчку? Начебто Маруся спокійно дожила свого віку в Польщі. Мала там гарний будинок...

— Не чула, — відповіла Ліза Євгенівна. — Більше говорили про Канаду.

— Так, говорили багато. І про Канаду, і про Румунію... А тепер ниточка потяглася й до Польщі.

— Ви ще згадайте про десять возів золота, яке Маруся закопала в Чортовому лісі, — вже веселіше всміхнулася Ліза Євгенівна й рушила до дверей, аж він зупинив її знову.

— А хочете почути про свою бабусю не байку?

Вона обернулася.

— Якщо ви завели мову про золото, то я вам відкрию одну таємницю. У лісі, недалеко від села Вереси, знайшли Марусину землянку. Ну, не тепер, давніше, але все свідчило про те, що земляночка належала саме їй. — Іван Іванович зробив паузу, приглядаючись, яке враження справили його слова. — Там була скриня з жіночим одягом і прикрасами. Ну, всякі намиста, коралі, сережки, персні, вишивані сорочки, дзеркало... Словом, суто дівоча земляночка. Але особливого скарбу там не знайшли, хоча про Марусині схованки досі ходять легенди.

— У мене таке враження, — сказала Ліза Євгенівна, — наче ви вже пишаєтеся тим, що є земляком Марусі. Хіба ні? — її усмішка була ясною і теплою.

Запитання застало його зненацька, Іван Іванович трішки змінився з лиця, але теж усміхнувся.

— А знаєте, що там іще знайшли? — в його голосі почувалася зловтіха, яку Іван Іванович не зміг приховати.

Він знов зробив театральну паузу, мовби шукав підходящого слова, потім довірливо притишив голос. — Там знайшли вірші її кохавця.

— Он як, — сказала Ліза Євгенівна. — Цікаво.

А собі подумала: «Вереси. Село Вереси. Може бути».